

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αν βαριέστε τους προλόγους, η παρακάτω περιγραφή είναι αρκετή: το *Μίλα μου για γλώσσα* είναι μια εισαγωγή στη γλωσσολογία για όσους βαριούνται τις εισαγωγές και (νομίζουν ότι) απεχθάνονται τη γλωσσολογία. Μπορείτε τώρα να πάτε κατευθείαν στο πρώτο κεφάλαιο.

Αν είστε ακόμη εδώ, προχωρώ με μια επί τροχάδην περιγραφή του τι προσπαθώ να πετύχω με τούτο το βιβλίο. Το *Μίλα μου για γλώσσα* είναι μια σύντομη επιστημονική εισαγωγή στη γλωσσολογία, χωρίς τη γνωστή βαριά ακαδημαϊκή ενδυμασία. Αν και δεν αποτελεί σειρά συστηματικών μαθημάτων γλωσσολογίας, θα μπορούσε να συμπληρώσει μια τέτοια σειρά μαθημάτων – ή και να την αναπληρώσει, για όσους δεν έχουν χρόνο. Ο βασικός μου στόχος ήταν να εκλαϊκεύσω πτυχές της γλωσσικής επιστήμης και να παρουσιάσω στο ευρύ κοινό διάφορες όψεις του γλωσσικού φαινομένου με τρόπο απλό και εύληπτο. Παράλληλα, προσπάθησα να δείξω πώς η σύγχρονη γλωσσολογία μπορεί να

προσφέρει απαντήσεις σε κοινές απορίες και προβληματισμούς γύρω από τη γλώσσα εν γένει και την ελληνική γλώσσα ειδικότερα.

Εδώ ίσως να αξίζει να επισημάνω τι δεν είναι το *Μίλα μου για γλώσσα*. Δεν πρόκειται για ακόμα ένα απάνθισμα στοχασμών, άρθρων και επιφυλλίδων με απόψεις γύρω από τη γλώσσα. Επίσης, στόχος αυτού του βιβλίου δεν είναι να αναιρέσει πλάνες γύρω από τη γλώσσα ή να αποδομήσει γλωσσικούς μύθους, όπως το συλλογικό *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα* και η *Γλώσσα μετ' εμποδίων* του Νίκου Σαραντάκου.

Προκειμένου λοιπόν να εισαγάγω το ευρύ κοινό σε μια επιστήμη νεαρή αλλά ήδη πολύπλοκη και με σύνθετα ερμηνευτικά εργαλεία, προσπάθησα να απαλείψω την τεχνική ορολογία, τις τεχνικές εφαρμογές και τις βιβλιογραφικές αναφορές από το κυρίως κείμενο (στο τέλος του βιβλίου παρατίθεται ένα γλωσσάριο με τους εμφανιζόμενους τεχνικούς όρους). Επιδίωξα να γράψω σε γλώσσα απλή και ελάχιστα ακαδημαϊζουσα, κατά την παράδοση των γάλλων (θυμίζω π.χ. τη σειρά *Que sais-je?*), των βρετανών και των αμερικανών εκλαϊκευτών της επιστημονικής γνώσης. Για να λειτουργήσει το βιβλίο σαν μια μικρή εισαγωγή στη γλωσσολογία, θέλησα να καλύψω μια ευρύτερη ποικιλία θεμάτων και ζητημάτων, ταξινομώντας τα κεφάλαια σε ενότητες διακριτές μεταξύ τους. Προσεγγίζω τα θέματα που πραγματεύομαι μέσα από την οπτική της σύγχρονης Γλωσσολογίας, δηλαδή της γλωσσικής επιστήμης

όπως αυτή κατάγεται από τον πατέρα της Ferdinand de Saussure (1857-1913) και διαμορφώθηκε από το έργο του θεωρητικού γλωσσολόγου Noam Chomsky (1928-) αλλά και του τυπολόγου Joseph Greenberg (1915-2001) και του κοινωνιογλωσσολόγου William Labov (1927-). Άλλωστε, ένα βιβλίο που θα μιλούσε για λίγο απ' όλα με τρόπο αποδεκτό σχεδόν απ' όλους θα μπορούσε να είναι μια άριστη εγκυκλοπαίδεια, ή ένα αλμανάκ, αλλά όχι μια εκλαιϊκευτική επιστημονική εισαγωγή στη γλωσσολογία.

Τα επιμέρους κεφάλαια που απαρτίζουν το βιβλίο ξεκίνησαν στην πρώτη τους μορφή ως άρθρα στην κυριακή εφημερίδα *Πολίτης* (2006-2010) και στην *Καθημερινή* (2009-2012). Στη συνέχεια διορθώθηκαν, εμπλουτίστηκαν και ξαναδουλεύτηκαν εκτενώς πριν συμπεριληφθούν εδώ. Θέλω να ευχαριστήσω θερμά τη Μερόπη Μωυσέως και τη Χριστίνα Λάμπρου (του *Πολίτη*) και τον Νίκο Ξυδάκη (της *Καθημερινής*) για τις προσκλήσεις τους να αρθρογραφήσω στις αντίστοιχες εφημερίδες.

Θέλω επίσης να ευχαριστήσω τους Θάνο Κάππα, Θεόδωρο Μωυσιάδη, Ιώ Μανωλέσσου, Γιώργο Φλώρο, Γιώργο Βασιλάκη, Κλεάνθη Γκρώμαν, Ιωάννα Παπαδοπούλου, Γιώργο Σεργάκη και Παναγιώτη Ανδριόπουλο, καθώς και τρεις ανώνυμους κριτές της Επιτροπής Εκδόσεων του Πανεπιστημίου Κύπρου: οι συμβουλές και οι υποδείξεις

τους υπήρξαν πολύτιμες και καθοριστικές για τη διαμόρφωση των κειμένων στην τελική τους μορφή.

Ο Μάριος Ιωάννου εργάστηκε στη συμπίληση της βιβλιογραφίας. Είμαι ευγνώμων στον Γιάννη Χάρη για τα λεπτομερέστατα σχόλια και για τις υποδείξεις του, σελίδα προς σελίδα. Το βιβλίο χρωστάει επίσης πολλά στο κοφτερό μάτι των επιμελητών Δημήτρη Λυμπερόπουλου και Δημήτρη Ραπτάκη. Ευχαριστώ επίσης τον Θάνο Σαμαρτζή και τον Νίκο Κουμπιά των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης για τη συμπερίληψη του βιβλίου μου στη σειρά «Προοπτικές».

ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΤΟΥΒΛΑ

Συνήθως όταν μιλάμε για γλώσσα, είτε γενικά για το φαινόμενο της γλώσσας, είτε για συγκεκριμένες γλώσσες, όπως τα πορτογαλικά, τα αραβικά, τα κορεατικά ή τα σιγγαλέζικα (μια από τις γλώσσες της Σρι Λάνκα), αναφερόμαστε στις λέξεις και μόνο. Με άλλα λόγια, αντιλαμβανόμαστε τη γλώσσα σαν να ήτανε λέξεις και μόνο λέξεις.

Συχνά περιοριζόμαστε να εντοπίζουμε τις διαφορές μεταξύ γλωσσών μόνο στο επίπεδο των λέξεων, στο ότι για παράδειγμα το δέντρο λέγεται ‘δέντρο’ στα ελληνικά, ‘tree’ στα αγγλικά, ‘Baum’ στα γερμανικά και ούτω καθεξής. Μάλιστα, ένα συνηθισμένο θέμα συζήτησης (ιδίως σε μια παρέα που θα αντιληφθεί πως ανάμεσά της υπάρχει κι ένας γλωσσολόγος) είναι ποια γλώσσα είναι η πιο πλούσια ή η πιο πλήρης. Στην πραγματικότητα, όμως, αυτές οι συζητήσεις έχουν το εξής θέμα: «Ποια γλώσσα έχει τις περισσότερες λέξεις;» — αφού, όπως είπαμε, συνήθως όταν μιλάμε για γλώσσα την αντιλαμβανόμαστε απλώς σαν έναν σωρό από λέξεις.

Η έμφαση που δίνουμε στις λέξεις ως συστατικά της γλώσσας δεν είναι ούτε τυχαία ούτε ανεξήγητη, αφού οι λέξεις ανταποκρίνονται σε έννοιες. Αυτές οι έννοιες άλλοτε είναι νοητικές αναπαραστάσεις πραγμάτων στον κόσμο γύρω μας (π.χ. 'αμάξι', 'ροδάκινο', 'ιδρώνω') και άλλοτε αποτελούν γενικεύσεις, αφηρημένες έννοιες (π.χ. 'υπάρχω', 'δικαιοσύνη', 'περιορισμός'). Έτσι, οι λέξεις δεν αντιστοιχούν απευθείας στα πράγματα. Άλλωστε ποιος μπορεί να μας δείξει έναν περιορισμό με τον ίδιο τρόπο που μπορεί να μας δείξει ένα ροδάκινο; Ωστόσο, ακόμα κι «απλές» λέξεις, όπως η λέξη 'ροδάκινο', προϋποθέτουν έναν βαθμό νοητικής επεξεργασίας: σκεφτείτε, λόγου χάρη, πόσο δύσκολο είναι να εκφράσουμε τη διαφορά μεταξύ ροδάκινου, γιαρμά, βανίλιας, κορόμηλου και νεκταρινιού, ακόμα κι όσοι τα τρώμε χρόνια. Κατά συνέπεια, είναι λάθος να θεωρούμε τις λέξεις απλές ταμπέλες ή ετικέτες για τα ίδια τα πράγματα στον κόσμο γύρω μας. Όμως παρότι οι λέξεις δεν είναι ετικέτες πραγμάτων, είναι εξαιρετικά ουσιώδεις για την επικοινωνία και για τη σκέψη, επειδή ακριβώς ανταποκρίνονται σε έννοιες.

Αν πράγματι η γλώσσα ήταν απλώς ένας σωρός από λέξεις, θα αποκτούσε μεγάλη σπουδαιότητα η ερώτηση «ποια γλώσσα έχει τις περισσότερες λέξεις;», αφού η γλώσσα με τις περισσότερες λέξεις (και μάλιστα σε έναν συγκεκριμένο τομέα, για παράδειγμα στην πληροφορική, στο εμπόριο, στην ιατρική ή στην κτηνοτροφία) θα ήταν η καταλληλότερη για να μιλήσουμε και να σκεφτούμε (στον

συγκεκριμένο τομέα). Τα πράγματα όμως —ευτυχώς για την πορεία της ανθρωπότητας και της ανθρώπινης σκέψης— είναι κάπως πολυπλοκότερα.

Πρώτα απ' όλα, το σύνολο των λέξεων που διαθέτει μια γλώσσα δεν παραμένει σταθερό και αναλλοίωτο. Λόγου χάρη, οι αρχαίες λέξεις 'μῶλυ', 'γερήνιος' και 'ἄλφιτον' έχουν εκλείψει προ πολλού από τα ελληνικά. Ταυτόχρονα, στη γλώσσα μας έχουν προστεθεί χιλιάδες λέξεις με τον ίδιο τρόπο που προστίθενται σε όλες τις γλώσσες: κάποτε με δανεισμό¹ από άλλη γλώσσα (π.χ. 'παράδεισος' από τα περσικά, 'γλέντι' και 'καφές' από τα τουρκικά, 'φουστάνι' από τα αραβικά, 'πιάτο' και 'πουκάμισο' από τα ιταλικά κ.ο.κ.), κάποτε με βάση γραμματικές^ο διαδικασίες (όπως ο σχηματισμός των 'ξανα-χτενίζω', 'πρήχ-της', 'κουκουναρό-σπορος', 'διαφορετικ-ότητα' κ.λπ.) και κάποτε με αλλαγή της σημασίας παλιότερων λέξεων ('αμάξι', 'υπουργός' —που σήμαινε «υπηρέτης»—, 'δουλεύω', 'αγαθός' και άλλες). Πολύ απλά, όταν οι ομιλητές της ελληνικής χρειάστηκαν μια λέξη για το τηλέφωνο, τη δανείστηκαν από τα γαλλικά και την προσάρμοσαν στις ελληνικές της καταβολές. Όταν χρειάστηκαν μια λέξη για το κινητό (τηλέφωνο), χρησιμοποίησαν μια υπάρχουσα λέξη αλλάζοντας τη σημασία της. Τέλος, όταν ορισμένοι χρειάζονται έναν όρο για κάποιον κολλημένο στο κινητό του, μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις γραμματικές δυνατότητες της ελληνικής

¹ Οι όροι που σημειώνονται με το σύμβολο 'ο' —την πρώτη φορά που εμφανίζονται στο κείμενο— επεξηγούνται στο Γλωσσάριο Όρων.

και να παραγάγουν το ‘κινήτ-άκιας’ (κατά τα ‘στοιχηματ-άκιας’, ‘πρεζ-άκιας’, κ.ο.κ.).

Και κάτι ακόμα, καμιά λέξη δεν είναι ιδιοκτησία μιας συγκεκριμένης γλώσσας. Ο δανεισμός μεταξύ γλωσσών δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση σημερινό ή ασυνήθιστο φαινόμενο. Το αντίθετο, μάλιστα. Υπάρχουν γλώσσες, όπως τα αγγλικά, τα τουρκικά, τα ιαπωνικά και τα ελληνικά, που ένα πολύ μεγάλο μέρος του λεξιλογίου τους είναι «εισαγόμενο», προϊόν δανεισμού. Έτσι, υπολογίζεται ότι γύρω στο 40% των αγγλικών λέξεων είναι δάνεια από τα γαλλικά, κάτι που ξεκίνησε από την εποχή της κατάληψης της Αγγλίας το 1066 από τον γαλλόφωνο Γουλιέλμο τον Κατακτητή, που κληροδότησε στην αγγλική γλώσσα λέξεις όπως ‘garden’, ‘art’, ‘war’, ‘age’, ‘chief’, ανάμεσα σε χιλιάδες άλλες, και έως πολύ πρόσφατα λέξεις όπως ‘chef’ και ‘café’. Ωστόσο, κανείς δεν θ’ αποτολμούσε να θεωρήσει την αγγλική διάλεκτο της γαλλικής. Κοινώς, τα αγγλικά δεν είναι γαλλικά, τα τουρκικά δεν είναι περσοαραβικά και ούτω καθεξής. Γιατί; Γιατί η γλώσσα δεν είναι απλώς ένας σωρός από λέξεις.

Τι είναι λοιπόν γλώσσα; Για να μην μπούμε σε τεχνικούς ορισμούς, και αφού ήδη είπαμε αρκετά για τις λέξεις, ας ξεκινήσουμε χρησιμοποιώντας μια μεταφορά. Αν οι λέξεις είναι δομικά υλικά, όπως τα τούβλα και οι πέτρες, σε καμιά περίπτωση δεν μπορούμε να πούμε πως όποιος έχει έναν σωρό από δομικά υλικά έχει αυτομάτως μια συνοικία με κτήρια, δρόμους και πλατείες. Αυτό που θα έλειπε στην

προκειμένη περίπτωση είναι τα σχέδια, η τεχνική και η μέθοδος συνδυασμού των υλικών, δηλαδή οι δομικοί κανόνες με βάση τους οποίους χτίζεται ένας τοίχος, ένας όροφος, ένα σπίτι. Επομένως, (μια) γλώσσα δεν είναι μόνον οι λέξεις, αλλά και οι γραμματικοί κανόνες που διέπουν τον συνδυασμό των λέξεων (αυτό που λέμε *σύνταξη*^ο), οι γραμματικοί κανόνες σχηματισμού λέξεων (αυτό που λέμε *μορφολογία*^ο) και οι γραμματικοί κανόνες για το πώς προφέρεται η γλώσσα (αυτό που λέμε *φωνολογία*^ο). Έτσι, γλώσσες με αρκετά συγγενές λεξιλόγιο, όπως τα αγγλικά και τα ολλανδικά, διαφέρουν ξεκάθαρα μεταξύ τους, ακόμα και χωρίς να τις έχουμε μελετήσει σε βάθος, ακριβώς λόγω των διαφορετικών γραμματικών κανόνων τους στα επίπεδα της φωνολογίας (της προφοράς), της μορφολογίας (του σχηματισμού των λέξεων) και της σύνταξης (της δόμησης των προτάσεων). Συνοψίζοντας, λοιπόν:

γλώσσα = λέξεις + γραμματική.

Τώρα, όσον αφορά τη γραμματική, οι σύγχρονοι γλωσσολόγοι κατέληξαν στο εξής συμπέρασμα: τα γραμματικά συστήματα των ανθρώπινων γλωσσών διαφέρουν μεταξύ τους πολύ λιγότερο απ' όσο θα νόμιζε κανείς. Επίσης, διέπονται από κοινές καθολικές αρχές, δηλαδή από γενικές δομικές αρχές. Αυτές οι καθολικές αρχές διατρέχουν τη γραμματική όλων των γλωσσών και πραγματώνονται σε όλα τα γραμματικά συστήματα. Η ύπαρξη των καθολικών

αυτών αρχών τελικά συνεπάγεται ότι δεν υπάρχουν γραμματικά περισσότερο και λιγότερο σύνθετες ανθρώπινες γλώσσες, ούτε γλώσσες με «πλουσιότερα» ή «πληρέστερα» γραμματικά συστήματα από άλλες. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των παραπάνω είναι και η γουόλμπιρι (Warlbbiri), μια από τις εκατοντάδες γλώσσες των Αβοριγινών της Αυστραλίας. Η μορφολογία της γουόλμπιρι και κάποια συντακτικά χαρακτηριστικά της τη φέρνουνε πολύ κοντά σε κλασικές γλώσσες όπως η σανσκριτική, η αρχαία ελληνική και η λατινική. Το γεγονός αυτό είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον, αφού μέχρι την άφιξη των Ευρωπαίων στα τέλη του 18ου αιώνα οι αυστραλιανοί Αβορίγινες είχαν ζήσει ως τροφοσυλλέκτες, με στοιχειώδη εργαλεία και σε πλήρη απομόνωση από την υπόλοιπη ανθρωπότητα για περίπου 40.000 χρόνια!

Κλείνοντας, το παράδειγμα της γουόλμπιρι (και άλλα πολλά παρόμοια) έχει ενδιαφέρον για άλλον έναν λόγο: αποτελεί σοβαρό αντεπιχείρημα στην άποψη ότι υπάρχουν γλώσσες «πιο πολύπλοκες» ή «πιο εκφραστικές» από άλλες, λόγω της γραμματικής δομής τους. Βλέπουμε δηλαδή, ότι ακόμα κι η γλώσσα μιας κοινωνίας τροφοσυλλεκτών ή η άγραφη διάλεκτος μιας κοινότητας πάμφτωχων νομάδων παρουσιάζει δομή και οργάνωση εφάμιλλες και εξίσου σύνθετες με εκείνες των γλωσσών που καλλιιεργήθηκαν επί μακρόν στα πεδία της επιστήμης, της φιλοσοφίας και της λογοτεχνίας...

ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ‘ΣΥΝ’

Η τρέχουσα έρευνα στη γλωσσολογία επανέρχεται στο ζήτημα του τι είναι οι κατηγορίες (τα μέρη του λόγου), προσπαθώντας να διατυπώσει μια ολοκληρωμένη θεωρία γι' αυτές. Μια τέτοια θεωρία είναι αναγκαία, αφού η κατανόηση των γραμματικών κατηγοριών θα μπορούσε να ρίξει άπλετο φως στο γραμματικό παράδοξο, αλλά και σε πτυχές της ψυχολογίας και της νευρολογίας της γλώσσας. Ο αμερικανός γλωσσολόγος Mark C. Baker ανοίγει το πρόσφατο βιβλίο του για το θέμα επισημαίνοντας καιρία: «το πρώτο πράγμα που μαθαίνουμε είναι καμιά φορά το τελευταίο που κατανοούμε».

Η έρευνα λοιπόν προσανατολίζεται στο να διατυπώσει τη διαφορά μεταξύ ουσιαστικού και ρήματος ως μια διαφορά στην προοπτική, στην οπτική γωνία, από την οποία βλέπουμε τη σημασία της λέξης. Υπεραπλουστεύοντας, το ουσιαστικό μάς βάζει να δούμε τη σημασία της λέξης σαν να ήταν ένα χειροπιαστό πράγμα. Έτσι, χάνουμε το κλειδί, αλλά χάνουμε και την υπομονή μας, τον ύπνο, τη διάθεση ή

το νόημα. Φυσικά, καμιά από τις λέξεις ‘υπομονή’, ‘ύπνος’, ‘διάθεση’ και ‘νόημα’ δεν σημαίνει κάποιο πράγμα, όπως η λέξη ‘κλειδί’. Το γεγονός όμως ότι οι λέξεις αυτές είναι ουσιαστικά συνεπάγεται ότι η γραμματική μάς βάζει να δούμε τις σημασίες τους σαν να αφορούσαν πράγματα που θα μπορούσαμε π.χ. να τα χάσουμε.

Το ρήμα με τη σειρά του μας βάζει να δούμε τη σημασία της λέξης σαν να εκτυλίσσεται στον χρόνο. Έτσι, μόνο τα ρήματα συνδυάζονται με γραμματικούς χρόνους (π.χ. ενεστώτας) για να δηλώσουν γεγονότα. Πιο απλά, δείτε πόσο φυσικότερο είναι να πάρουμε το ρήμα ‘γελάω’ και να πούμε ‘γελάνε’ / ‘γέλασαν’ / ‘γέλαγαν για μισή ώρα’ από το να πούμε ‘γέλιο μισής ώρας’, χρησιμοποιώντας το ουσιαστικό ‘γέλιο’ δηλαδή.

Περισσότερο κι απ’ το ποια είναι η διαφορά μεταξύ ουσιαστικού και ρήματος, οι θεωρητικοί γλωσσολόγοι προσπαθούν να κατανοήσουν πού φτιάχνονται τα ουσιαστικά και τα ρήματα. Κατά την παραδοσιακή και κρατούσα άποψη δεν παράγονται: αν μια λέξη είναι ουσιαστικό ή ρήμα το μαθαίνουμε μια κι έξω όταν μάθουμε τη λέξη. Έτσι, το ‘γέλιο’ είναι ουσιαστικό, το ‘γελάω’ είναι ρήμα. Μια δεύτερη άποψη όμως, βασισμένη στην έρευνα του Alec Marantz, έχει κερδίσει έδαφος την τελευταία δεκαετία. Η σχολή αυτή αντιπροτείνει ένα μοντέλο κατά το οποίο τα ρήματα και τα ουσιαστικά κατασκευάζονται από τον ίδιο τον γραμματικό μηχανισμό. Η συζήτηση και η θεωρητική αντιπαράθεση μεταξύ των δύο απόψεων είναι αρκετά σύν-

θετες και προϋποθέτουν τεχνικές γνώσεις, οπότε θα προσπαθήσω να τις σκιαγραφήσω με δύο παραδείγματα.

Όλοι οι γλωσσολόγοι γνωρίζουμε πως υπάρχουν ουσιαστικά που παράγονται από ρήματα (και ρήματα που παράγονται από ουσιαστικά). Σκεφτείτε λ.χ. όλα τα ουσιαστικά που τελειώνουν σε -σμο (όπως ‘κλείσιμο’, ‘ντύσιμο’, ‘γράψιμο’ κ.λπ.) και σε -(σ)μα (όπως ‘σκουπισμα’, ‘πέτα(γ)μα’, ‘διόρθωμα’): παράγονται όλα από ρήματα και —κατά μία έννοια— περιέχουν το γεγονός που διατυπώνει η ρηματική φράση. Πριν χρόνια η τραγουδίστρια Καλομοίρα μάς έδωσε μάλιστα το αδόκιμο ‘σκέψιμο’ — που σίγουρα παράγεται από το ‘σκέπτομαι’. Τι πρέπει να πούμε; Ότι το ‘κλείνω’ και το ‘κλείσιμο’ είναι συσχετισμένα απλώς στο λεξικό^ο, στο ενδιάθετο λεξιλόγιο που έχουμε στο μυαλό μας; Ή ότι το ‘κλείσιμο’ παράγεται δυναμικά από τη γραμματική με βάση το ρήμα ‘κλείνω’; Οριστική απάντηση δεν έχει δοθεί ακόμα, αλλά η έρευνα σε πλήθος γλωσσών σχετικά με το θέμα γνωρίζει μεγάλη άνθηση.

«Τι σημαίνει το μόριο ‘συν’;» ρωτάει ο γλωσσολόγος και γνωστός μελετητής της ελληνικής Gaberell Drachman. Κάποτε σημαίνει «μαζί, και», λ.χ. σε φράσεις όπως «πέντε συν δύο». Την ίδια σημασία έχει και σε σύνθετες λέξεις, όπως ‘συν-έρχομαι’ («η επιτροπή συνέρχεται αύριο...») ή ‘συμ-βιώνω’ («ζω μαζί»). Τι γίνεται όμως στην περίπτωση του ‘συν-γράφω’ (‘συγγράφω’); ‘Συγγράφω’ δεν σημαίνει «γράφω μαζί». Άρα εδώ τι σημαίνει το ‘συν’; Ακόμα πιο χαρακτηριστικά ‘συνέρχομαι’, εκτός από «συναθροίζομαι»,

σημαίνει και «έρχομαι στα συγκαλά μου, ανανήπτω»: «ο ασθενής άρχισε να συνέρχεται από τη νάρκωση». Ούτε εδώ το ‘συν’ φαίνεται να σημαίνει τίποτε από μόνο του.

Φαίνεται ότι στην περίπτωση του ‘συγγράφω’ και του ‘συνέρχομαι’ («ανανήπτω»), πρώτα συνδυάζεται το ‘συν’ με τις ρίζες γραφ- και ερχ- και μετά δημιουργείται το ρήμα. Αντίθετα, στο ‘συμβιώνω’ και στο ‘συνέρχομαι’ («συναθροίζομαι»), πρώτα δημιουργούνται τα ρήματα ‘βιώνω’ και ‘έρχομαι’ και μετά κολλάει πάνω τους το ‘συν’, διατηρώντας άθικτη εδώ τη σημασία του. Πώς ακριβώς όμως; Η συζήτηση παραμένει ανοιχτή.

Θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς το εξής: η σύντομη απάντηση για το αν υπάρχει η τάδε ή η δείνα λέξη δεν βρίσκεται έτσι κι αλλιώς σε κάποιο λεξικό; Όπως είναι αναμενόμενο, τα λεξικά περιέχουν κατά κανόνα λέξεις που μαρτυρούνται σε κάποιο κείμενο, γραπτό ή και προφορικό. Σε ένα εναλλακτικό σύμπαν, τα λεξικά θα είχαν τη δυνατότητα να συμπεριλαμβάνουν όλες τις λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν ποτέ, έστω και άπαξ; θα αποτελούσαν τις απόλυτες παρακαταθήκες του λεξικού μας πλούτου. Βεβαίως, τέτοια λεξικά δεν διαθέτουμε, ενώ οι λεξικολόγοι και οι λεξικογράφοι θα σπεύσουν να επισημάνουν ότι και στο δικό μας σύμπαν τα πράγματα είναι ήδη ελαφρώς πιο σύνθετα.

Ήδη θα πρέπει να έχει γίνει ξεκάθαρο ότι κανείς δεν μπορεί να ξέρει «όλες τις λέξεις». Ενώ η κατάκτηση της δομής της μητρικής γλώσσας μας ολοκληρώνεται κατά την

παιδική ηλικία, τις λέξεις συνήθως τις μαθαίνουμε μία-μία και καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής μας: ο παππούς μου λ.χ. κατέγραφε νέες γι’ αυτόν λέξεις μέσα σ’ ένα τετράδιο μέχρι τα 85 του!

Λέω ότι τις λέξεις συνήθως τις μαθαίνουμε μία-μία γιατί, όπως είδαμε, η νοητική γραμματική μάς δίνει τη δυνατότητα να πλάθουμε νέες λέξεις. Πράγματι δημιουργούμε συνεχώς νέες λέξεις: έτσι ξεκίνησαν νεολογισμοί όπως ‘χαουζάς’, ‘διαφορετικότητα’, ‘κινητάκιας’, ‘αιεφόρος’, ‘αλλαχτήρι’ και χιλιάδες άλλοι. Βέβαια, πάρα πολλοί νεολογισμοί δεν αποθησαυρίζονται, επειδή εξυπηρετούν πολύ εξειδικευμένες ή και προσωρινές ανάγκες. Όμως παραμένει γεγονός ότι η υπόρρητη γραμματική γνώση της γλώσσας μάς επιτρέπει να συνθέτουμε λέξεις, ακόμη κι αν δεν είμαστε λεξιπλάστες, όπως ο Λύο Καλοβυρνάς του *Πλαθολογίου*. Έτσι λοιπόν, κοντά στην ερώτηση «υπάρχει η λέξη X στα ελληνικά;» βλέπουμε ότι υπάρχει (τουλάχιστον) άλλη μία σημαντική ερώτηση που πρέπει να γίνει: «Μπορεί να υπάρξει η λέξη X στα ελληνικά;».

ΤΑ ΑΝΕΠΑΝΑΛΗΠΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΡΙΩΝ

Σε κάποια εκπομπή, τα Χριστούγεννα του 2008, η αδερφή μου άκουσε την εξής ευχή από το στόμα άγνωστής μας τραγουδίστριας: «Το 2008 έφερε πολλά δυσάρεστα, τα οποία ελπίζω να είναι ανεπανάληπτα το 2009». Η αδερφή μου με ρώτησε τι είδους λάθος είναι αυτό (για τη γλωσσολογία υπάρχουν γλωσσικά λάθη πολλών ειδών και αιτιολογιών· βλ. και το κεφάλαιο «Γλωσσικά λάθη Ι»). Η πρώτη μου αντίδραση ήταν ότι μάλλον επρόκειτο για κάποιο σφάλμα γλωσσικής πραγμάτωσης^ο, δηλαδή κάτι σαν τα σαρδάμ (όταν «γλωσσεύουμε την μπερδα μας»), ή σαν τα διάφορα γλωσσικά ολισθήματα ή παραδρομές (όπως π.χ. «μηδέν εις το πηλίχιο»).

Μετά από λίγο συνειδητοποίησα ότι στο παραπάνω λάθος υπάρχει πολύ περισσότερο ζουμί απ' όσο νόμισα στην αρχή. Εξηγούμαι χρησιμοποιώντας ένα άλλο παράδειγμα. Παλιότερα, άλλη και πολύ γνωστότερη ελληνίδα τραγουδίστρια είχε δηλώσει ότι «ουδείς άσφαλτος», εννοώντας ότι κανένας δεν είναι αλάνθαστος, χωρίς σφάλ-

ματα, προκαλώντας γενική θυμηδία. Παρενθετικά, πολλές εκπομπές στα ελληνικά μέσα έχουν τα τελευταία χρόνια αφοσιωθεί συστηματικά στην αλιεία γλωσσικών μαργαριταριών, γνήσιων και μη, προφανώς για να προβάλλεται η μόρφωση και η λογισύνη των παραγωγών τους.

Ωστόσο, πίσω από τη χρήση του ‘άσφαλτος’ με τη σημασία «που δεν έχει κάνει σφάλμα» κρύβεται ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό της δομής των ανθρώπινων γλωσσών: η συνύπαρξη δομής και αυθαίρετων συμβόλων. Ειδικότερα, η λέξη π.χ. ‘ραβανί’, που σημαίνει τον γνωστό τύπο γλυκού, είναι ένα αυθαίρετο σύμβολο: δεν διαθέτει εσωτερική δομή και σημαίνει αυτό που σημαίνει γιατί έτσι το μαθαίνουμε και πάει τέλειωσε. Απεναντίας, λέξεις όπως ‘αχτένιστος’, ‘αχώνευτος’ ή ‘ακούραστος’ έχουν σημασία που προκύπτει από τη δομή τους: χοντρικά, και οι τρεις περιέχουν το στερητικό α-, ένα ρήμα, και την κατάληξη -τος. Έτσι, ακόμα κι αν δεν τις είχατε ξανακούσει, με βάση τη δομή τους, θα μπορούσατε με ασφάλεια να προβλέψετε τη σημασία τους: «που δεν έχει χτενιστεί», «που δεν έχει χωνευτεί», «που δεν έχει κουραστεί». Μάλιστα, επειδή το -τος είναι αμφίσημο^ο, μπορείτε να χρησιμοποιήσετε τα ‘αχώνευτος’ και ‘ακούραστος’ και με τις εξής σημασίες: «που δεν μπορεί να χωνευτεί» (κυριολεκτικά ή μεταφορικά) και «που δεν μπορεί να κουραστεί».

Στην περίπτωση του ‘άσφαλτος’, η γνωστή τραγουδίστρια χειρίστηκε τη λέξη σαν να ήταν ένα από τα παραπάνω ρηματικά επίθετα^ο σε -τος, αναλύοντας τη δομή της

σε ένα στερητικό α-, το ρήμα ‘σφάλω’ και την κατάληξη -τος. Με άλλα λόγια, υπέθεσε ότι η λέξη έχει εσωτερική δομή. Αυτό ήταν «λάθος», επειδή η λέξη ‘άσφαλτος’ χρησιμοποιείται όπως η λέξη ‘ραβανί’: σαν ένα αυθαίρετο σύμβολο που σημαίνει το υλικό με το οποίο στρώνουμε τους δρόμους. Έτσι, όμως, μπλοκάρεται μια πιθανή δομική ανάλυση όπως αυτή που θα σήμαινε «που δεν έχει σφάλει».

Επιστρέφοντας στα ‘ανεπανάληπτα’, έχουμε μια λίγο διαφορετική κατάσταση. Η λέξη αυτή, ρηματικό επίθετο όπως τα ‘αχτένιστος’, ‘αχώνευτος’ κι ‘ακούραστος’, πράγματι διαθέτει εσωτερική δομή. Με βάση και όσα είδαμε πιο πάνω, σημαίνει είτε «που δεν έχει επαναληφθεί» είτε «που δεν μπορεί να επαναληφθεί». Η αμφισημία της λέξης οφείλεται και εδώ στην αμφισημία της κατάληξης -τος.

Τι εννοούσε όμως η άγνωστή μας τραγουδίστρια όταν ευχήθηκε το 2009 να είναι ανεπανάληπτα τα δυσάρεστα του 2008; Νομίζω ότι ανέλυσε το ‘ανεπανάληπτα’ περίπου με τη σημασία «που δεν θα επαναληφθούν», μάλλον επειδή παρερμήνευσε τις επιτρεπόμενες σημασίες της κατάληξης -τος. Νομίζω, δηλαδή, ότι σε αυτή την περίπτωση διαπράχθηκε ένα γνήσιο γραμματικό λάθος.

Ασχέτως του αν η συγκεκριμένη ερμηνεία του λανθασμένου ‘ανεπανάληπτα’ είναι ακριβής ή όχι (άλλωστε, ουδείς ...άσφαλτος!), παραμένει πάντα άξιο θαυμασμού πόσο σπάνια είναι τέτοια λάθη: τόσο σπάνια μάλιστα, ώστε να αποτελούν αντικείμενο γλωσσικού προβληματισμού. Την ίδια στιγμή, η ακρίβεια και ο αφηρημένος χαρακτήρας

της γραμματικής γνώσης προκαλούν πάντα θαυμασμό και απορία, ακόμα και στους ειδικούς, που ίσως έχουν σκληρυνθεί από τη διαρκή μελέτη της. Πάντως, όπως είπε κι η αδερφή μου, «ποτέ δεν πίστευα ότι το -τος μπορεί να σημαίνει κάτι».